

XOTIN-QIZLARNING JAMIYATDAGI O'RNI VA GENDER TENGLIGI

Ikramova Shoxida Nizomiddin qizi

Toshkent shahar Shayxontohur tuman kengashi deputati

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21059722>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va gender tengligi masalasi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Global va O'zbekiston kontekstida mehnat bozori, ta'lim, siyosiy ishtirok hamda qonunchilik islohotlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot mavjud xalqaro ma'lumotlar Jahon iqtisodiy forumi, Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti va BMT ma'lumotlariga asoslanadi. Maqola gender tengligi bo'yicha kuzatilayotgan ijobiy o'zgarishlarni tan olgan holda, yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar va tizimli to'siqlarga ham e'tibor qaratadi. Xulosa qismida davlat, ta'lim va ish beruvchilar uchun amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *gender tengligi, xotin-qizlar huquqlari, mehnat bozori tengsizligi, siyosiy ishtirok, ijtimoiy rol, qonunchilik islohoti.*

Kirish. Xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni masalasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab global ilmiy va siyosiy muhokamalarning markaziga kirdi. Bugungi kunda gender tengligi nafaqat axloqiy majburiyat, balki iqtisodiy zaruriyat sifatida ham tan olinmoqda. BMT Barqavor rivojlanish maqsadlarining 5-maqsadi gender tengligiga erishish va barcha ayollar hamda qizlarni kuchli qilish bu masalaning global ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi.¹

Biroq statistika hali ham umid baxsh bo'lmagan manzarani aks ettiradi. Jahon iqtisodiy forumining 2024-yilgi Global gender tengligi hisobotiga ko'ra, global gender tengligi bo'shlig'i faqat 68,5 foizga yopilgan, siyosiy ishtirok bo'shlig'i esa eng katta soha bo'lib, atigi 22,5 foizga yopilgan. Bu raqamlar katta progress hali oldinda ekanligini anglatadi.² O'zbekiston uchun esa bu mavzu yanada dolzarb ko'rinadi: islohotlar jarayoni jadallashgan bir davrda xotin-qizlarning iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlari masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Ushbu maqolaning maqsadi xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rnini global va milliy darajada tahlil qilish, mavjud to'siqlarni aniqlab, kelajakdagi istiqbollarni baholashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Gender tengligi bo'yicha ilmiy adabiyotlar uch asosiy yo'nalishda rivojlangan: feminist nazariya, struktural tahlil va rivojlanish iqtisodiyoti.

Feminist nazariyaning asoschilaridan biri Simone de Beauvoir o'zining "Ikkinchi jins" (1949) asarida ayolning ijtimoiy rolini biologik emas, balki ijtimoiy konstrukt sifatida ko'rsatdi. Keyinchalik bu g'oya Judith Butler (1990) tomonidan "gender performativligi" tushunchasi orqali yanada rivojlantirildi gender roli tug'ma emas, balki jamiyat tomonidan shakllantiriladi, deb ta'kidlagi u.

Rivojlanish iqtisodiyoti nuqtai nazaridan Nobel mukofoti laureati Amartya Sen (1999) "imkoniyatlar yondashuvi" doirasida xotin-qizlarning iqtisodiy ishtiroki va ta'limi insoniy rivojlanishning asosi ekanligini isbotladi. Esther Duflo (2012) esa o'zining empirik tadqiqotlarida xotin-qizlarni kuchli qilish va iqtisodiy o'sish o'rtasida mustahkam bog'liqlik borligini ko'rsatdi. Osiyo kontekstida esa Kabeer (1999) "resurslar, agentlik va yutuqlar" nazariyasi doirasida xotin-qizlarni kuchli qilishning ko'p qirrali xarakterini tahlil qildi. Bu nazariya O'zbekiston kabi o'tish iqtisodiyoti mamlakatlariga tatbiq etilganda ayniqsa ahamiyatli, chunki Sovet davri

¹ United Nations, 2015

² This is the state of gender parity in 2024 – and what needs to happen to close the global gender gap [Elektron resurs] // World Economic Forum. – 2024. – URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/06/global-gender-gap-2024-what-to-know/>

rasmiylashtirilgan tenglikdan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida an'anaviy normalar yana kuchayishi mumkin.

Metodologiya. Ushbu maqola ikkilamchi ma'lumotlar tahlili usuliga asoslanadi. Asosiy manbalar sifatida quyidagi rasmiy xalqaro va milliy hisobotlardan foydalanildi:

Jahon iqtisodiy forumining Global Gender Gap Report 2024

Jahon bankining Country Gender Assessment: Uzbekistan 2024

Xalqaro mehnat tashkilotining Women and the World of Work in Uzbekistan (2023) hisoboti

Xalqaro parlament ittifoqi (IPU) va BMT Ayollar tashkilotining Women in Parliament 2023 ma'lumotlari

Ma'lumotlar tematik tahlil va taqqoslama tahlil usullari yordamida qayta ishlandi. O'zbekiston ko'rsatkichlari global o'rtacha va Markaziy Osiyo mintaqaviy ko'rsatkichlari bilan solishtirildi.

Natijalar. Jahon miqyosida gender tengligi yo'lidagi progress sekin va notekis bormoqda. Jahon iqtisodiy forumining Global Gender Gap Report 2023 ma'lumotlariga ko'ra, joriy sur'atda global gender bo'shlig'ini to'ldirish uchun yana 131-yil kerak bo'ladi, ya'ni asrning o'rtalarigacha gender teng jamiyatiga erisha olmaymiz.³ Siyosiy ishtirok sohasida ham vaziyat murakkab. 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, dunyo parlamentlarida ayollar ulushi 26,9 foizni tashkil etdi bu oldingi yilga nisbatan atigi 0,4 foiz punktga oshdi. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, davlat rahbarlari qatorida ayollar ulushi 11,3 foizni (151 mamlakatdan 17 tasi), hukumat rahbarlari orasida esa 9,8 foizni tashkil etdi.

Mehnat bozorida esa STEM sohasida ayollar 2024-yilda ishchi kuchining 28,2 foizini tashkil etdi, ammo so'nggi to'rt yilda sun'iy intellekt mutaxassislari qatorida ayollar ulushi o'smoqda.

O'zbekistonda gender tengligi masalasi o'ziga xos tarixiy va madaniy kontekstda rivojlanmoqda. Sovet davri rasmiy tenglikni ta'minlagan bo'lsa-da, mustaqillikdan so'ng an'anaviy normalar yana kuchaydi. Biroq 2017-yildan boshlab davlat siyosatida sezilarli burilish kuzatilmoqda. Mehnat bozori ko'rsatkichlari hali ham jiddiy tafovutni aks ettiradi. 2021-yilda xotin-qizlarning mehnat bozorida ishtirok etish darajasi erkaklarnikidan 28 foiz punktga past edi bu Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasining o'rtacha ko'rsatkichidan (19 foiz punkt) ancha yuqori. Yosh ayollar orasida ishsizlik darajasi 15,5 foizni tashkil etgan holda, yosh erkaklar orasida bu ko'rsatkich 10 foiz bo'lgan. Bundan tashqari, ta'lim va ishda bo'lmagan yosh ayollar (NEET) ulushi 42 foizga yetgan, erkaklar orasida esa bu ko'rsatkich atigi 8,8 foiz bo'lgan.

Ish haqi tengsizligi ham o'tkir muammo bo'lib qolmoqda. O'zbekistonda ayollar erkaklarga nisbatan 34 foiz kam ish haqi oladi bu global o'rtacha 20 foizlik tafovutdan sezilarli darajada yuqori. Biroq iqtisodiy salohiyat nuqtayi nazaridan rasmlar umidvorlik baxsh etadi. Jahon bankining hisob-kitoblariga ko'ra, agar ayollar iqtisodiyotda erkaklarga teng ishtirok etsalar, O'zbekistonning milliy daromadi 29 foizga oshishi mumkin. Faqat ish haqi tengligiga erishilsa ham, bu 700 000 dan ortiq odamni qashshoqlikdan olib chiqishi mumkin.

2017-yildan boshlab O'zbekistonda gender tengligiga oid bir qator muhim islohotlar amalga oshirildi. 2022-yilda qabul qilingan yangi Mehnat kodeksida ayollar uchun teng ish haqi majburiy qilib belgilandi va ayollarni sanoat hamda xavfli kasblarda ishlashiga qo'yilgan cheklovlar bekor

³ The 'global gender gap' – how many years will it take before men and women are equal? [Elektron resurs] // World Economic Forum. – 2023. – 26-iyun. – URL: <https://www.weforum.org/stories/2023/06/global-gender-gap-report-in-numbers/>

qilindi. 2023-yilda esa Jinoyat kodeksiga oilaviy zo'rvonlik uchun jinoiy javobgarlikni belgilovchi o'zgartirish kiritildi. Bu islohotlar natijasida Jahon bankining Women, Business and the Law 2024 indeksida O'zbekiston eng tez rivojlanayotgan beshta mamlakat qatoridan joy oldi va ballar soni 11,9 punktga oshib, 82,5 ga yetdi.

Muhokama. Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda qonunchilik darajasida muhim o'zgarishlar yuz berdi. Biroq qonunlar va amaliyot o'rtasidagi farq hali katta. Jahon bankining 2024-yilgi hisoboti ta'kidlaganidek, ayollarning iqtisodiy ishtiroki oldida turgan asosiy to'siq bu qonun emas, balki milliy ongga singib ketgan madaniy normalar bo'lib, ular ayollarni asosan parvarishlash va uy xo'jaligi bilan shug'ullanish uchun mas'ul deb belgilaydi.

Bu holat butun dunyo bo'yicha kuzatiladigan hodisaga mos keladi. Muammoning ildizi faqat qonunchilikda emas u institutsional, madaniy va iqtisodiy omillarning murakkab o'zaro ta'sirida yotadi. Qonuniy tenglik yetarli emas; zarur shart bu amaliy imkoniyatlar tengligi. O'zbekistonda ayollar ro'yxatdan o'tgan yakka tartibdagi tadbirkorlarning 42 foizini tashkil etadi, bu rivojlangan mamlakatlardagi ko'rsatkichga yaqin. Ammo ayollarning biznesda yetakchi lavozimlarni egallash darajasi hali ham past bo'lib qolmoqda. Bu holat shuni ko'rsatadiki, ayollar o'zini iqtisodiy faoliyatda sinab ko'rmoqda, lekin tizimli to'siqlar ularning yuqoriga ko'tarilishiga imkon bermayapti.

Global solishtirma nuqtayi nazaridan qaraydigan bo'lsak, Markaziy Osiyo mintaqasi 2024-yilda 69,1 foizlik gender tengligi ko'rsatkichi bilan dunyo bo'yicha beshinchi o'rinni egalladi va mintaqadagi barcha yetti mamlakat 67 foizdan yuqori ko'rsatkichga ega. Bu raqamlar mintaqaning nisbatan yaxshi holatda ekanligini ko'rsatsa-da, hali ancha yo'l qolganligini ham tasdiqlaydi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga keldi:

Birinchi. Gender tengligi yo'lidagi global progress sekin va notekis ketmoqda. Joriy sur'atda parity 100 yildan ortiq vaqtni talab qiladi. Bu esa tizimli va tezkor chora-tadbirlar zarurligini ko'rsatadi.

Ikkinchi. O'zbekiston qonunchilik islohotlari sohasida 2017-yildan beri sezilarli yutuqlarga erishdi va xalqaro indekslarda o'z mavqeini mustahkamladi. Biroq ish haqi tengsizligi, mehnat bozorida ishtirokning pastligi va yetakchi lavozimlarda ayollarning kam vakilligi hali hal etilmagan muammolar bo'lib qolmoqda.

Uchinchi. Gender tengligi bu nafaqat axloqiy, balki iqtisodiy masala. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, ayollarning to'la iqtisodiy ishtiroki O'zbekiston milliy daromadini 29 foizga oshirishi mumkin. Bu salohiyat hali yetarli darajada ishga solinmayapti.

Davlatga ayollarning yuqori lavozimlarga ko'tarilishi uchun kvota va rag'batlantirish mexanizmlarini kuchaytirish tavsiya etiladi. Ta'lim tizimiga qizlarning STEM sohasiga jalb etilishi va kasbiy yo'naltirish dasturlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ish beruvchilarga moslashuvchan ish rejimi va bolalar parvarishiga ko'mak ko'rsatish gender tafovutini kamaytirishi mumkin. Tadqiqotchilar uchun esa O'zbekistonda xotin-qizlarning iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini birlamchi ma'lumotlar asosida o'rganish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Butler, J. (1990). Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. Routledge.
2. de Beauvoir, S. (1949). Le deuxième sexe [The second sex]. Gallimard.
3. Duflo, E. (2012). Women empowerment and economic development. Journal of Economic

- Literature, 50(4), 1051–1079. <https://doi.org/10.1257/jel.50.4.1051>
4. Inter-Parliamentary Union (IPU). (2024). Women in parliament 2023. IPU. <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2024-03/women-in-parliament-2023>
  5. International Labour Organization (ILO). (2023). Women and the world of work in Uzbekistan: Towards gender equality and decent work for all. ILO. <https://www.ilo.org/publications/women-and-world-work-uzbekistan-towards-gender-equality-and-decent-work-all>
  6. Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435–464. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125>
  7. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
  8. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development (A/RES/70/1)*. UN General Assembly. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
  9. UN Women & Inter-Parliamentary Union. (2023). *Women in politics: 2023*. UN Women. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023>
  10. World Bank. (2024). *Country gender assessment: Uzbekistan*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/country-gender-assessment-2024>
  11. World Bank. (2024, March 4). *Uzbekistan reaches the ranks of top five improvers in the World Bank's Women, Business and the Law 2024 study* [Press release]. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/03/04/uzbekistan-reaches-the-ranks-of-top-five-improvers>
  12. World Economic Forum. (2023). *Global gender gap report 2023*. WEF. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/>
  13. World Economic Forum. (2024). *Global gender gap report 2024*. WEF. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024/>